

*Erken Dönem İslâm Hukuk
Düşüncesinde Re'y ve Hadis*

Mansur KOÇINKAĞ,

İstanbul: Rağbet Yayınları 2018, 366 sayfa.

İlk dönem İslâm düşünce tarihine bakıldığında re'y ve hadis kavramlarının hem bizzat Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hadislerinde geçtiği hem de ashab arasında kullanıldığı vâkîdir. Bazı rivâyetlerde sahâbe arasında naslar karşısında iki farklı tutumun sergilendiği ve bu farklılık karşısında Efendimiz'in (s.a.v.) herhangi bir ikazda bulunmadığı görülür. Nitekim Allah Resûlü'nün irtihâlinde sonra da sahâbeden bazılarının nasların zahirine bağlı kalırken bazılarının da rivâyetlerin mana ve maksatlarına vâkîf olmayı amaçladıkları bilinmektedir. Hicrî ilk asırlarda ilk nesillerin nasları değerlendirme ve anlamada tuttıkları yöntem sebebiyle ehl-i re'y ve ehl-i hadis adında iki eğilimin ilk nüvelerinin atıldığı ama tam olarak bir kümeleşmenin olmadığı söylenebilir.

Ehl-i re'y ve ehl-i hadis ekollerinin oluşum sürecini inceleyen pek çok çalışma yapılmış olup, bunlardan biri de İslâm Hukuku anabilim dalında çalışmalarını yürüten Dr. Öğr. Üyesi Mansur Koçinkağ'a aittir. Burada Sayın Koçinkağ'ın fikhın erken dönem oluşumunda iki farklı edebiyatın ve dolayısıyla iki tür yaklaşımın ehl-i hadis ve ehl-i re'y kavramlaştırmasına yol verdiği iddiası neticesinde kaleme aldığı eserinin tanıtımı yapılmaya çalışılacaktır. Yazar eserinde ehl-i re'y ve ehl-i hadis kavramlarının erken dönemde telif edilen metinlerde yer alıp almadığı, kullanılmışsa hangi anlamlarda kullanıldığı ve erken dönem hüküm içerikli eserlerde bu ayrımın karşılığının ne olduğunu konu edinmiştir. Eser giriş, üç bölüm, sonuç ve kaynakçadan müteşekkildir.

Giriş bölümünde eserin konusu, amacı ve yöntemine temas edilmiştir. Bu kısımda pek çok ilim adamı tarafından kullanılan ehl-i re'y ve ehl-i hadis kavramlarıyla ilgili yapılan çalışmalara rağmen bu kavramlara dair müphem ve muğlak kısımların olduğu, konuya değinen araştırmacıların farklı sonuçlar elde etmesinin de farklı yöntem ve kaynaklara başvurmadan kaynaklandığı, buradan hareketle önceki yöntemlerin yanlış olduğu ve bütün bunlardan farklı bir yöntem ve kaynak taramasıyla konunun tekrar ele alınması gerektiği belirtilmiştir. Hicrî üçüncü asrın ikinci çeyreğinden itibaren mihne sonrasında ya-

zılan günümüze ulaşmış olan tabakât, terâcim ve rivâyet türü eserlerden hareketle ilgili kavramların değerlendirilmesinin sağlıklı bir sonuca götürmeyeceği vurgulanmıştır. Bu nedenle mezkûr araştırma re'ý ve hadis kavramlarının tarihi süreç içerisinde nasıl anlaşıldığı ve nasıl anlaşılması gerektiğini tespit etmek ve doğru bir analiz için daha erken dönemde yani Hicrî ikinci asırda telif edilen Medînelilerin ve Kûfelilerin fıkıh anlayışını yansıtan temel metinlerin mukayese edilmesi ve buradan çıkarımlarda bulunulması suretiyle yapılmıştır. Ayrıca araştırma dâhilinde günümüze ulaşan fıkıh amaçlı aynı zamanda hüküm içerikli bazı temel kaynaklardan ve ehl-i re'ý, ehl-i hadis konusuna temas eden çağdaş çalışmalardan istifade edildiği ifade edilmiştir.

Birinci bölüm (35-115) “Erken Dönem Fıkıh Düşüncesinde Ehl-i Re'ý ve Ehl-i hadis Ayrımı” başlığını taşımakta olup iki bölümde incelenmiştir. Birinci kısımda Hicrî ilk iki asırda tabiûn nesliyle birlikte ‘ilim’den kastedilenin hadisi de içine alacak şekilde ‘nakledilen bilgi’den ibaret olmaya başladığına, ‘fıkıh’ kavramında zamanla meydana gelen anlam değişimine ve âlimlerin fıkıh ve türevlerini hangi anlamlarda kullandıklarına değinilmiştir. Ardından günümüze ulaşan ilk metinlerden hareketle sünnet ve hadisin erken dönem kullanımlarından bahsedilmiştir. İlk dönemlerde hadis kavramının merfû rivâyetleri ve bununla birlikte mevkûf ve maktû haberleri de kapsayacak şekilde nakledilen bilgiden ibaret olduğu; sünnet kavramının ise sözlük anlamının yanı sıra daha özel anlamda Hz. Peygamber’in (s.a.v.) söz, fiil ve takrirlerini ifade için kullanıldığı söylenmiştir. Fıkıh açısından da bu dönemde temelde iki sünnet anlayışının var olduğu ifade edilmiştir. Konuyu detaylı ele almak için re'ý ve hadis ekollerinin oluşumu bağlamında merci’ gösterilen; İmam Mâlik (v. 179/795), Ebu Yusuf (v. 182/798), Şeybânî (v. 189/805) ve İmam Şâfiî’nin (v. 204/820) hadis ve sünnet anlayışları ilgili eserleri çerçevesinde tespit edilmeye çalışılmıştır. Buna göre başta İmam Mâlik olmak üzere genel itibarıyla Medîne’de yaşayan fakihlerin Medîne amelini temelde nebevi sünnet veya halifelerin uygulamasına dayandığı düşüncesiyle sünnet kavramıyla açıklamışlardır. Medîne’de uygulana gelen amele herkesin uyması gerektiğini vurgulamışlar ve amele uymayan hadisleri reddetmeyi prensip haline getirmişlerdir. Öte yandan Ebû Yusuf ve talebesi Şeybânî’nin de içinde bulunduğu Kûfe’de yaşayan fakihler bu durumu eleştirmişler ve bölgesel amelin bağlayıcı olmadığını, amelin tek başına bir anlam ifade etmediğini ve sünnetin özelde Medîne ameli dahi olsa hiçbir yerel uygulamayla tespit edilemeyeceğini, fikhî konuların sahih hadislerle/rivâyetlerle temellendirilmesi gerektiğini söylemişlerdir. Bununla birlikte her iki ekolu yakından tanıyan Şâfiî Mâlikten ziyade Kûfe fukahâsına yakın durmuş, hadis ve sünnet anlayışını da Mâlik karşıtlığı üzerinden temellendirmiştir. Zira Şâfiî, bir hadisle istidlal edilebilmesi için ‘ma’mûlün bih’ şartını öne sürmenin tutarsız olduğunu ifade etmiştir.

Birinci bölümün ikinci kısmında ehl-i re'ý ve ehl-i hadis ekollerine değinilmiş ve bu ifadelerin kavramlaşma süreci mihne öncesi ve mihne sonrası olmak

üzere iki farklı zaman diliminde ele alınmıştır. Mihne öncesinde yani hicrî ikinci asırda re'ý kavramının daha çok içtihat ve müellifin yorumları anlamında, ehl-i re'ý ifadesinin ise siyasi bir anlam ihtiva ederek istişare edilen kimseler için kullanıldığı, ehl-i hadîs kavramının ise Şâfiî'ye kadar kaynaklarda pek yer almadığı onun da ilgili kavramı genel olarak hadisi meslek haline getiren muhaddisler manasında kullandığını ifade edilmiştir. Binaenaleyh erken dönemde telif edilen eserlerde ehl-i re'ý ve ehl-i hadîs kavramları etrafında kümelenen âlimlerin söz konusu olmadığı anlaşılmaktadır. Mihne olayının ardından ehl-i re'ý ve ehl-i hadîs ifadelerinin kaynaklarda sıkça yer almaya başladığı ve buralarda hem fıkıh hem de kelam bağlamında kullanıldığı görülmüştür. Bunun yanında Hanefileri kastederek ehl-i re'ý kavramına hicrî ikinci asırda yazılan eserlerde rastlanmazken mihne sonrasında telif edilen eserlerde yer aldığı ve re'ý kavramının hadis karşıtı anlamında kullanılmaya başlandığı görülmüştür. Ayrıca mihne sonrasında dağınık muhaddis grubunun, ehl-i hadîs adıyla müstakil şekilde anılmaya başladığı ve bu kimselerin Ahmed b. Hanbel (v. 241/855) etrafında toplanıp onu büyük imam kabul ettikleri bilinmektedir. Bölümün devamında bazı âlimlerin ehl-i re'ý ve ehl-i hadîs ayırımına dair tasnifleri hakkında bilgi verildikten sonra yoruma dayalı fıkıh anlayışının neden Hicaz bölgesinde değil de Irak bölgesinde yaygınlaşmaya başladığı ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır. Hicrî ikinci asrın başlarından itibaren Medîne ve Kûfe özelinde bir ayrışmanın söz konusu olduğuna, Hicrî ikinci asrın ortalarına doğru bu ayırımın zirveye ulaştığına ve artık Kûfeliler/Iraklılar denildiğinde de özellikle Ebû Hanife ve ashâbı, Medîne/Hicaz denildiğinde ise özellikle Mâlik ve ashâbının kastedilir olduğu ifade edilmiştir. (100)

“Hicrî 2. Asrın İlk Yarısında Telif Edilen Bazı Eserlerin Re'ý ve Hadis İtibariyle İncelenmesi” başlığını taşıyan ikinci bölümde (117-209) günümüze ulaşan ilk fıkıh içerikli eserler ve günümüze ulaşmayan bazı eserler re'ý ve hadis bağlamında incelenmiştir. Eserlerle ilgili bölüme geçmeden önce ilk fıkıh eserlerinin telifi konusuna değinilmiştir. Nitekim ilmi geleneğin Hicrî ikinci asrın ortalarına yakın bir zamana kadar yaygın olarak şifâhî ve pratik şekilde tezahür etmesiyle birlikte günümüze ulaşmamış olsa da birtakım münferit çabalar sonucu sahâbe ve tabiûn dönemine ait fıkıhla ilgili bazı sahîfelerin var olduğu ve bu sahîfelerin geneli itibariyle zekat, diyet ve ferâize dair konular ihtiva ettiğinden bahsedilmiştir. (119-131) Günümüze ulaşan ilk fıkıh içerikli eserler başlığı altında Zeyd b. Ali'ye (v. 122/740) nisbet edilen *Mecmu'*, İbn Ebû Arûbe'ye (v. 156/773) ait *Menâsik*, Abdulaziz el-Mâcişûn'un (v. 162/780) *Kitabu'l-Hac* eseri ve mukayese imkanı sunması açısından da İmam Mâlik'in (v. 179/795) *Muvatta* ve Muhammed eş-Şeybânî'nin (v. 189/805) *Asl/Mesbut* gibi günümüze ulaşan ilk fıkıh içerikli eserlerden hareketle Hicrî ikinci asrın ortalarında re'ý ve hadis kavramlarının mevcut olup olmadığı yönünde tahliller, müelliflerin yöntem ve üslupları, metin analizleri, eserlerin müelliflerine aidiyet durumları ve hangi yıllarda telif edildikleri ele alınmıştır.

Mâhiyeti ve müellifine aidiyeti konusunda ihtilaf bulunan *Mecmu*'ya dair ileri sürülen görüşlerden ve genel bilgilerden bahsedildikten sonra eserin Hac bölümü re'y ve hadis bağlamında incelenmiştir. Buna göre eser yerleşik fıkıh eserlerinde olduğu gibi fıkıhın bütün bölümlerini içerdiği ve konuyla ilgili aktarılan rivâyetlerin sahâbeden sadece Hz. Ali'den " haddeseni Zeyd b. Ali 'an ebîhi 'an ceddîhi 'an Ali " isnadıyla nakledildiği ifade edilmiştir. Ayrıca müellifin eserinde konuyla ilgili rivâyetlere yer verdiği, rivâyetlerden yola çıkarak fikhî konulara değindiği eserdeki mevcut rivâyetlerin fikhî çıkarımlardan fazla olması hasebiyle eserin rivâyet merkezli fıkıh eseri olarak nitelenmesi gerektiği ifade edilmiştir. *Menâsik* adlı eserin müellifine âdiyeti konusunda öne sürülen görüşlere yer verildikten sonra re'y ve hadis bağlamında incelenmesi neticesinde bu eserde o dönemdeki yerleşik fıkıh anlayışına uygun olarak hiçbir alt başlığa temas edilmeyip soru-cevap formatında eserin kaleme alındığı cevap olarak da ilgili rivâyetlerin aktarıldığı gözlenmiş, rivâyetler haricinde hiçbir açıklamada bulunulmaması nedeniyle eserin rivâyet merkezli olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca *Menâsik* rivâyet merkezli kaleme alınan ve günümüze ulaşan ilk hüküm içerikli eser olması bakımından son derece önemlidir.

Kitâbü'l-Hac, Muvatta'nın bir kısmı kabul edilirken, *Muvatta*'dan önce telif edilmesi eserin önemini artırmaktadır. Ayrıca müellifin çok erken dönemde eserini yazmış olmasının yanında hac konusunu sistematik bir şekilde işlediği, ilgili konuda rivâyet varsa rivâyetin olduğuna işaret ederek konuları şahsî ifadeleriyle ele aldığı yapılan inceleme sonrası tespit edilmiştir. Öte yandan re'y merkezli kaleme alınıp günümüze ulaşan ilk fikhî metin olma özelliğini taşıması da esere ayrı bir değer katmaktadır. Konunun devamında *Muvatta* çerçevesinde Mâlik'in yöntem ve üslubuna değinilmiş ardından kendisi gibi amel anlayışına sahip olan Abdulaziz el-Mâcişûn ile aralarındaki farka ve hangi yönden olduğuna değinilmiştir. *Asl* isimli esere dair kısa bilgiler verilmiş olsa da eserin Şeybânî tarafından re'y merkezli olarak kaleme alındığı ifade edilmiştir.

Eseri olmayan veya eseri günümüze ulaşmamış müellifler hakkında herhangi bir tespit yaparken mezkûr müellifin varsa diğer eserlerine ya da kendisine nispet edilen eserlere, talebelerinin eserlerine, hadis metinleri ve tabakât türü eserlere bakılarak o müellifin üslubu ve yöntemi hakkında bilgi elde edilebilir. Bu bilgiler her ne kadar müellif hakkında bir düşünce oluşmasını sağlasa da tam olarak isteneni vermeyebilir ve kesin bilgi ifade edemeyebilir. Bu gibi durumlarda ihtiyatlı yaklaşmakta fayda vardır. Koçinkağ, günümüze ulaşmayan bazı eserler hakkında bilgi edinirken bu duruma dikkat çekmiş ve fakihlerin fikhî konuları ele alırken kullandıkları yöntemleri ve üsluplarını tespit etmeye çalışmıştır. Bu başlık altında yazar İbn Ebî Leylâ'nın (v. 148/765) *Kitâbü'l-Ferâiz*, İbn Cüreyc'e (v. 150/767) ait olan *Kitâbü's-Sünen*, Evzâî'nin (v. 157/774) *Kitâbü's-Sünen fi'l-fikh*, Süfyân es-Sevrî'nin (v. 161/778) *Kitâbü'l-Câmi*' isimli eserlerin üslupları hakkında bahsedilen noktalara da dikkat edile-

rek Hicrî ikinci asra dair çıkarımda bulunmayı hedeflemiştir. Binaenaleyh yazar, İbn Ebî Leylâ'nın re'y ehline, İbn Cüreyc, Evzâî ve Sevrî'nin hadis merkezli fıkıh anlayışına sahip olduğunu ifade etmiştir. Bölümün sonunda re'y ve rivâyet merkezli fıkıh üslubunun daha iyi anlaşılması için re'y merkezli olan *Asl* ve *Kitâbü'l-Hac*, rivâyet merkezli fıkıh anlayışına sahip *Menâsik* ve *Muvatta* eserlerinden alınan ilgili bölümle alakalı örnekler içeren hem orijinal dilleyle hem de tercümesinin verildiği tablolarla konu tamamlanmıştır.

Üçüncü bölüm (211-333) "Hicrî İkinci Asrın İkinci Yarısında Telif Edilen Bazı Eserlerin Re'y ve Hadis İtibariyle İncelenmesi" başlığını taşımaktadır. Bu bölümde mezkûr konuyla ilgili yazılan eserler çok olsa da temel eserlerden olmaları, İslâm hukukuna dair kaleme alınmış ve fıkıh konularının da tamamını içermeleri hasebiyle rivâyet merkezli olan İmam Mâlik'in *Muvatta*, Abdurrezzak b. Hemmâm'ın (v. 211/826) *Musannef* adlı eserleri ve re'y merkezli olan Muhammed eş-Şeybânî'nin *Asl*, Şâfiî'nin (v. 204/820) *Ümm*, Sahnûn'un (v. 240/854) *Müdevvene* isimli eserlerin ibâdât bölümünden "nevâkidü'l-vudû" ardından borçlar hukukundan "murâbaha" kısımları çerçevesinde incelenmiştir. Böylelikle erken dönemde fıkıh anlayışının oluşumu ve üslubu hakkında bilgiler elde etmenin amaçlandığı, bu bilgiler ışığında İslâm hukukunun iki ekole ayrılmasının izini sürmek hedeflenmiştir.

Muvatta' hakkında verilen genel bilgilerden sonra nevâkidü'l-vudû açısından esere bakıldığında Mâlik'in eserini hadis merkezli fıkıh anlayışıyla telif ettiği, üslubunun son derece iyi olduğu ve zaman zaman re'ye başvurarak bazı fikhî açıklamalar sayesinde görüşünü net bir şekilde ortaya koyduğu örnekleriyle birlikte anlatılmıştır. Murâbaha açısından esere bakıldığında Mâlik'in daha önce bahsedilen bölümden farklı bir üslupla konuyu incelediği dikkat çeker. Zira eser genel itibariyle rivâyet merkezli olmasına rağmen murâbaha gibi hakkında rivâyetin az bulunduğu konularda Mâlik'in yorumlarına yer verdiği, re'ye başvurmasına rağmen bazı açılardan Kûfelilerden ayrıldığı belirtilmiştir. Ayrıca hiçbir rivâyetin bulunmadığı konularda kendi görüşleriyle konuyu sistematik olarak ele aldığı da söylenmiştir. Rivâyet merkezli telif edilen bir diğer eser olan *Musannef* mihne öncesi telif edilmesi sebebiyle hicri ikinci asırda yaşayan musannifler hakkında bilgiler ihtiva etmektedir. Eserin nevâkidü'l-vudû bölümü incelendiğine Abdürrezzak'ın fikhî konulara temas ederken kendi görüşlerini söylemekten kaçındığı, konuyla ilgili merfû, mevku'f ve maktû rivâyetlere yer verdiği söylenmiştir. Ayrıca Abdürrezzak'ın bu kısımda kendisinden rivâyetlerde bulunduğu hocalarını gösteren tabloyla konu şematize edilerek okuyucuya sunulmuştur. Bu tablodan hareketle ilgili kısmın hicri ikinci asrın ortalarında elde edilen rivâyetlerle oluşturulduğu ifade edilmiştir. Murâbaha açısından eser incelendiğinde genel itibariyle meselecî şekilde ve hocası Süfyân es-Sevrî'nin açıklamaları doğrultusunda konuyu ele aldığı gözlenmiştir.

Asl adlı eser re'y merkezli olup hakkında verilen genel bilgilerden sonra hem nevâkidü'l-vudû hem de murâbaha bölümleri örnekleriyle birlikte üslup

ve yöntem açısından ele alındığında her iki bölümde de Şeybâni'nin rivâyetlere yer vermediği, konuları re'y merkezli ele aldığı görülmüştür. Fikhî meseleleri gerekçelendirerek ele almasıyla birlikte kendi içinde tutarlı olması da fikhî birikimin gelişmişlik düzeyini göstermesi açısından önem arz etmektedir. Ansiklopedik bir eser olarak nitelenen *Ümm* de aynı yönlerden ele alınmış bunun neticesinde Şâfiî'nin bazı konularda zaman zaman rivâyete başvurursa da kendi görüşleri doğrultusunda konuları değerlendirdiği, fikhî gerekçelendirmelerde bulunduğu ifade edilmiştir. Ayrıca Şâfiî'nin, fıkıh faaliyeti ve konuların gerekçelendirilmesi konusunda Kûfe fıkıh anlayışına yakın olduğu, fakat ilgili rivâyetleri lafzına ve isnâdına bağlı kalarak aktarmasıyla da Mâlik'le benzeştiği ifade edilmiştir. (s.281) Burada hareketle Şâfiî'nin her iki ekolu de mezcetmiş olduğu söylenebilir. Bu eserde murâbaha konusunun müstakil olarak ele alınmamış olmasına da dikkat çekilmiştir. Hicrî ikinci asırda telif edildiği anlaşılan *Esediyye* adlı eserin ikinci versiyonu olarak kabul edilen *Müdevvene*, Sahnûn tarafından yeniden tasnif edilmiştir. Ayrıca bu eser *Muvatta*'dan sonra Mâlikî mezhebinin en önemli fıkıh eseri olma özelliğine sahiptir. Hicrî üçüncü asrın başlarında yazılan *Ümm* ve *Müdevvene*'nin mezkûr iki anlayıştan hangisine dahil olduklarına dair kesin bir şey söylenememektedir. Bu sebeple bu eserlerin her iki ekolün mezcine örnek olması daha doğrudur.

Eserin sonuç bölümünde (335-341) yazar, Hicrî ikinci asırda telif edilen rivâyet merkezli eserlerin, Hicâz başta olmak üzere pek çok farklı bölgede kaleme alındığını fakat re'y merkezli fıkıh eserlerinin Hanefî geleneğe sahip fukahâ ve kendilerinden etkilenen kişiler tarafından telif edildiği bunun tek istisnasının da Abdülaziz el-Mâcişûn'un *Kitâbü'l-Hac* isimli eseri olduğunu söylemiştir. Ayrıca konunun devamında Hicrî ikinci asrın sonlarına doğru diğer bölgelerdeki fukahânın da re'y merkezli eserler telif etmeye başladığı, diğer bir ifadeyle de fıkıh alanında re'ye doğru ciddi bir eğilim varken mihne olayının gerçekleşmesinin ardından dine dair bütün alanlarda rivâyet merkezli eserler yazılması ve re'iden uzak durulmasını söyleyen muhafazakar muhaddislerin bir düşünce ekolu olarak ortaya çıktığını da söyleyerek konuyu değerlendirmiş ve özetlemiştir (339-340).

Tanıtmaya çalışılan kitapta yazar, araştırma konusunu temel eserlerden hareketle incelemiş, çıkarımlarda bulunmuş ve araştırmasını sonuçlandırmıştır. Bunları yaparken konuyla ilgisi bulunan geniş bir literatürden yararlanmıştı. Sade bir üslupla, kendi içinde tutarlı ve sistematik bir düşünceyle yazdığı eserinde dipnotları sunması ve okuyucunun zihninde konunun daha iyi anlaşılması için bazı yerlerde tablolara başvurması eserden istifadeyi kolaylaştırmıştır. Son olarak da titiz bir çalışma ve uzun bir mesainin ürünü olduğu anlaşılan eserin alanla ilgilenen araştırmacıların mutlaka müracaat etmeleri gereken, kaynak olarak kullanılabilir bir çalışma olduğunu da söylemek gerekir.

Hatice AYZ (ayz_ihl.96@hotmail.com)

Marmara Üniv., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hadis, İSTANBUL